

TÜRANN JA VABASTAJA

Arne Merilai. TÜRANN OIDIPUS. Tallinn: Verb, 2009. 422 lk.

Arne Merilai „Türann Oidipuse” lahterdamine on pannud arvustajaid kukalt kratsima: kuidas ikkagi nimetada teksti, mis näib kuuluvat erinevate diskursuste ja tekstiliikide (draama, proosa, luule, intellektuaalse dialoogi jne) vahealale või paistab kirjandusest ülepea välja langevat? Rein Veidemann on näiteks huvi tundnud, „millise kõneaktiga on „Türann Oidipuse” näol tegemist, lisaks Alo Jüriloo väidetule, et meie ees on „romaan kui enneolematu unenäoline seiklus”?”¹

Autor ise viitas oma teksti kirjeldades küll Goethe *Ur-Ei*’le, ürglootele, kus „taas koonduvad, et uuesti alata, kõik kirjanduslikud stiilid”, kuid minu meelest ei ole Merilai mitte niivõrd sulandaja või ühendaja, vaid pigem monteerija või kokkukuhjaja – sellest ka tema teksti tükeldatus, killustatus erinevateks „piltideks” ja stiilideks, vaimukusteks ja viideteks jne.

Niisiis oskamata (esialgu) seda kõike, seda paljusust taandada ühele müstilisele algele või allhoovusele, lähtun alustuseks hoopis Marina Grišakovast, kelle sõnul möllavad Merilai hinges „kaks kirge, poeetiline ja uurimuslik – kokku põrkudes või koguni teineteisesse takerdues moodustavad nad ainulaadse segu”.²

¹ R. Veidemann, Arne Merilai Trooja hobune koputab uksele. – Päevaleht 30. V 2009.

² M. Griškova, Oidipus ei ole ragisev, kustuv plaat aegade grammofonis! – Sirp 28. V 2009.

Kõige ilmselgemal ja äärmuslikumal viisil avaldub Merilai kirglik kahetisus (või lõhestatus) juba lausete tasandil. Ühed laused on kuivad, konseptiivsed ja kõrgintellektuaalsed: „Oraalse faasi panus edukasse genitaalsusesse ei ole täielikult mõistetav ilma osutusega inkorporatsiooni fantaasiatele ja introjektsiooni mehhanismile” (lk 197); teised aga mahlakalt mängulised, kujundlikud ja jaburalt lapsikud: „Üürgavast ülemlaulust ümbritsetud, ülenes ülbe ülempreester ülivalgustet üla-trümoos üska” (lk 365).

Võtaks esmalt selle nii-öelda uurimusliku kire ja vaataks, mis sellest laias laastus sündinud on. Sellest on sündinud fiktsionaalne lähteolukord ja keskne tegevusala (sümposioonile kogunenud vaimuhiiglasel uurimas mõistatuslikku leidu – Oidipust), sellest on sündinud see, et teksti on inkorporeeritud nii kõrg- kui ka vulgaarintellektuaalsed (kultuuriloolised, psühhoanalüütilised, tekstoloogilised jne) ekskursid, loengukonspektid ja skeemid. Sellest on lõppkokkuvõttes sündinud seegi, et küsimused, mis Oidipust uurides ühel või teisel viisil esile kerkivad – kui muidugi hoomata viitetaustu ja suuta üldistada –, on meie ajastu intellektuaalsete diskussioonide kõige olulisemad küsimused, ehk siis küsimused Tõest ja Teadmisest, Subjektist ja Substantsist, Võimust ja Vägivallast, Ihast ja Tähendusest, Identiteedist ja Teisesusest.

Tajumata taustal neid suuri ja abstraktseid küsimusi kogu nende probleematisuses – või neid ise sinna „taha” mõtlemata –, võib kogu romaani uuri-

muslikust eesmärgist („asjas selgusele jõuda”) jääda üsnagi segaselt struktureeritud ja küsitav mulje. Või nagu Jaak Tomberg on osutanud: „mis see tegelikult on, milles tuleks selgusele jõuda? kas selles üldse on võimalik selgusele jõuda? millest – kui üldse – see võimalik saabunud selgus ära tunda?”³

Just sellest niinimetatud uurimuslikkusest tulenevalt on Toomas Liiv nimeetanud romaani ka „eruditsioonitekstiks” ja rõhutanud – ükskõik, kas siis muigamisi või mitte – selle eeldatavat valgustuslikku aspekti: „Ent vaadagem asja sügavamalt, ja kõigepealt eruditsiooni kõige olulisema funktsiooni – valgustuslikkuse, õpetamise – positsioonilt.”⁴ Siin tekib muidugi õigustatult küsimus, milline siis sügavamalt vaadates võiks olla Merilai kui valgustaja või õpetaja positsioon (mida või mis mõttes ta ikkagi valgustab?), kuid jätan selle hetkel vastamata, et jätkata Liivi sõnadega: „Merilai mängib eruditsiooniga. Tema küsimus igale lugejale on: kas sa oled kultuuriinimene? Kas sa oled filoloog? Kas sa tunned kultuurilugu, antiiki, eesti kirjandust jne?”⁵

Seesugusel viisil mõistetud mäng (lugejate) eruditsiooniga näib esmapilgul viitavat sellele, et „Türann Oidipuse” ideaalseks nautijaks võiks olla ainult erudeeritud lugeja (eelteadmiste puudumisel lugeja lihtsalt frustrerub), kuid ma osutaksin siin kohe ka teisele võimalusele, mis eelmist mitte ei välista, vaid täiendab: seda teost saab – või tulebki – nautida eruditsioonist hoolimata; ja võib arvata, et see ülesanne võib osutada veelgi keerulisemaks või nõudlikumaks, kui seda on teose nautimine eruditsiooni (eelteadmiste) olemasoluta.

³ J. Tomberg, Ükski inimene ei ole saar. Aga meri on lai. – Vikerkaar 2009, nr 10–11, lk 158–162.

⁴ T. Liiv, Arne Merilai peened mängud eruditsiooniga. – Päevaleht 3. VI 2009.

⁵ T. Liiv, Arne Merilai peened mängud eruditsiooniga.

Niisiis, minu meelest võib „Türann Oidipus” osutada pähkliks, kuigi erinevatel põhjustel, nii võhikutele kui ka asjatundjatele. Jätan siin hetkel täpsustamata, miks ma just nii arvan, ja kutsun teid mõtisklema kõige olulisemate mõistete üle, mille abil seda teost on iseloomustatud: *mäng, mängulisus*.

Mäng on teadagi väga mugav mõiste ja ühtlasi ka äärmiselt kahtlane – liiga lõdva kummiga, litsakas. Iga segasena, eriti kunstikavatsuslikult segasena mõjuva teksti puhul on lihtne öelda, et see on mäng (surrealistlik mäng, postmodernistlik mäng vms) – või et autor mängib sõnadega (ideedega, kujunditega, lugejatega, eruditsiooniga jne) – ja seejuures võib ette manada rahuloleva näo, nagu oleks sellega kogu asi paika pandud, kõik ära öeldud, kõigile küsimustele vastatud või õigemini kõik edasised küsimused mõttetuks muudetud. Kuid just mäng kõik küsimused või küsitavused algatabki: Ahah, mäng! Selge! Aga: miks mäng?, mis mõttes mäng? mille nimel mäng?, kas lihtsalt niisama mäng?!

Tundub nii, et kuivõrd mäng on meie olemise tuum,⁶ muudab ta meid mõtlejatena abituks, kaitsetuks: mängus on midagi püha ja puutumatut ja see, mis kehtib mängust võrsunud nalja puhul – naljast kas saadakse aru või mitte, aga nalja üle ei arutleta –, kehtib veelgi enam mängu enda puhul: mängu ei torgita, ei lahata, mängust ei mõelda üle, veel parem, ei mõelda üldse, sest mängule kas andutakse või mitte.

Paradoksaalselt mõjub mängu mõiste rakendamine sageli mõttetult ja pealiskaudselt just selle tõttu, et kultuuriinimeste ja mõtlejatena ei söanda me otseselt tungida mängu varjatud (tenseeritud, kultuuriliselt väärtustamata) tõesse – tõeni, et (sõna)mängust tulenev mõnu juurdub infantiliselt „mõttetuse

⁶ Vt selle kohta täpsemalt: J. Adamson, Meie olemise tuumast. – Vikerkaar 2009, nr 1–2, lk 78–89.

vabastamises köidikutest”.⁷ Ma juba aiman, millist protesti see väide paljudes lugejates tekitab – ja õigusega! Kultuuriinimese jaoks ei ole patusemat mõnu kui mõttetusest tulenev mõnu ja ta aju töötab alati intellektualiseerimise, ratsionaliseerimise (ehk alibi) otsimise kallal (minu kui täiskasvanud inimese lugemismõnu lihtsalt ei saa olla mõttetusest kantud).

Pangem näiteks tähele, et Grišakova jõuab kokkuvõttes küll Merilai teksti vabastava – millest vabastava? – mõjueni, kuid mitte enne, kui on kuulutanud teose harukordselt intellektuaalseks kirjutuseks: „Tegemist on omapärase, eesti kirjanduses rariteetse intellektuaalse kirjutusega. Soovitus „las lennata” vastab lugeja seesmisele tundele – tekst mõjub vabastavalt.”⁸ On ju selge, et Merilai tekst ei mõju vabastavalt mitte harukordse intellektuaalsuse tõttu – intellektuaalsus ei vabasta, intellektuaalsus t ü r a n n i s e e r i b, kohustab ja küsitleb, surudes lugeja nurka: oled sa ikka intellektuaal? –, vaid ikkagi seetõttu, et pakub lugejale harukordse võimaluse intellektuaalse tulevargi kattevarjus nautida mängu hämarustes mõistuse töö tühistumist ja... naerda.

Niisiis ei ole „Türann Oidipus” mitte lihtsalt (või ainult) türanlik „eruditsioonitekst”, nagu Liiv väitis, ta on ka (või eelkõige) vabastav eruditsioonikomöödia.

Teost mõttega lugedes peaksime varem või hiljem hakkama taipama

⁷ Freudi järgi on mängu elementaarseks eesmärgiks „ammutada sõnade ja mõtete vabast kasutamisest naudingut” ja ta on kirjutanud lapse kohta: „See nauding keelataks tal aegapidi ära, kuni talle jäävad lubatuks vaid mõttekad sõnaühendused. [...] Kriitika rõhub.... ja puberteediaega ulatuva õppimisperioodi lõpuks on see nii suureks kasvanud, et „vabastava mõttevabaduse” nauding julgeb harva otseselt väljendada.” – Vt S. Freud, Nali ja selle seos teadvustamatusega. Tlk M. Tarvas. Tallinn: Tänapäev, 2008, lk 149, 163.

⁸ M. Grišakova, Oidipus ei ole ragisev, kustuv plaat aegade grammofonis!

Henri Bergsoni sõnade tähendust teoses „Naer: essee koomika tähendusest”: „Käia läbi pikk tee selleks, et teadmatult algpunkti tagasi jõuda, tähendab teha suur jõupingutus olematu tulemuse nimel.”⁹ Usun, et üks osa vaimuini-mestest ei pruugi lugedes selliseks koomiliseks (olematuks) tulemuseks siiski valmis olla või sellega leppida, neil võib tekkida kiusatus otsida „tulemust” sealt, kus seda ei ole, s.t teksti üle tõlgendada või hakata lõppkokkuvõttes kahtlema iseenda intellektuaalses võimekuses.

„Mis kõneaktiga ikkagi tegu on?” uuris Veidemann autorilt, sest ei või ju olla, et tegu on nelisada lehekülge kestva koomilise (kõne)aktiga, mängu ja absurdiga.

Otsetee mõttetuselõksu on aga sillutatud heade kavatsustega seda lõksu vältida: hakka kangast (tekstuuri) harutama ja sasipundar on käes... Ja pealegi tundub, et oleme hakanud kahtlema koomika tõsiseltvõetavuses, s.t tema kirjanduslikus väärtuses – miks? Ehk seepärast, et tõsiseltvõetavad asjad on muutunud tänapäeval tõeliselt defitsiitseks, irvitamist ja irvitamisväärset on kõik kohad täis.

Kuid naaskem väite juurde, et Merilai hinges möllavad kaks kirge: uuri-muslik kirg, mida määratlesin – türanniseeriva (kohustava ja küsitleva) eruditsioonikirena, ja poetiline kirg, mida ma küll otseselt ei määratlenud, kuid nagu hea lugeja isegi taipas, ei ole poetiline kirg oma fundamentaalsel kujul mitte midagi muud kui vabastav mängukirg.¹⁰

Kui nüüd küsida, kumba enam, kumba vähem, siis tahaks kohe öelda,

⁹ H. Bergson, Naer: essee koomika tähendusest. Tlk M. Ott. Tartu: Ilmamaa, 2009, lk 60.

¹⁰ Primaarse mängusoovi rahuldamise kõrgemaks (sotsiaalseks) vormiks ei ole mitte ainult nali, vaid ka igasugune esteetiline tegevus või kujutus. Vt sellest: S. Freud, Nali ja selle seos teadvustamatusega, lk 113.

et Merilai mängulis-poeetiline kirk kehtestab end romaanis täielikult tema uurimusliku eruditsioonikire üle. Selleks see romaan ju kirjutatud ongi, ja kes seda ei adu, satub lugejana lõputusse lõksu. Kuid enne kui Merilai lõplikult vabastajaks kuulutada, juhin tähelepanu asjaolule, et tema teksti poeetilisus kehtestab end uurimuslikkuse üle just nimelt *n a l j a n a* ja *n a l i* – nagu Freud on näidanud¹¹ – ei ole kunagi nii süütu või nii vaba türanniast, kui see end paista laseb: isegi absurdinali ei ole eesmärk iseeneses, *n a l i* on *n a l j a t e g i j a* enesekehtestus, tema üleolek, tema võim nii *n a l j a* kuulajate (lugejate) kui ka *n a l j a* objektide (nähtuste, ideede, tähenduste) üle.

Võiks koguni öelda, et ükski türannia ei ole ahvatlevam ja pealetükkivam kui *n a l j a* türannia, ükski sundus ei ahista meid kavalamalt ja vägivaldsemalt kui *n a e r u* sundus. Noppisin romaani algusesse – võtmelisse positsiooni – paigutatud Dionysose ja Apolloni kahekõnest välja kaks selles suhtes eriti võtmelist lauset – „Üleolekutunne on kõige alus.” ja „Naerda peab ju ka saama!” (lk 16) – ning surun nad nüüd kokku ühte jumalikkude (või isandlikkude) loomisakti defineerivasse vormelisse: kõige aluseks on *n a l j a* kaudu saavutatud üleolekutunne.

Niisiis olen lõpuks jõudnud ka ise millegi aluselise sõnastamiseni, kuid aja, ruumi ja süvenemise võime puudumise tõttu osutan siin oma sõnade kinnituseks vaid ühele fundamentaalsele, kõiki teksti tasandeid hõlmavale koomikavõttele: tegelaskujude *i n f a n t i l i s e e r i m i s e* ja *v a i m u* (või intellekti) *m a d a l d a m i s e*le tänu *k e h a* (või vormi) rõhutamisele. Võimaluse

¹¹ „Seal, kus *n a l i* ei ole eesmärk iseeneses, s.t ta ei ole süütu, asub ta vaid kahe tendentsi teenistuses, mida saab ühendada ühe vaatepunkti alla; ta on kas vaenulik *n a l i* (mis teenib agressiooni, satiiri, tõrjumist) või rõve *n a l i* (mis teenib paljastamist).” Vt S. F r e u d, *N a l i* ja selle seos teadvustamusega, lk 114.

ainesest mängulis-poeetiliselt üle olla pakuks kirjutajale muidugi ka risti vastupidise suundumuse järgimine – keha ülendamine ja vormi hingestamine tänu *v a i m u* või intellekti rõhutamisele –, kuid siis oleks tulemus olnud kas spirituaalne või õudusromaan või lihtsalt puhas luule.

Mis puutub infantiliseerimisse, siis ühest küljest (*n-ö* intellektuaalses plaanis) on sümposioonile saabunud tegelaskujud, freudist Siegfried, trotskist Leopardo ja feministlik filosoof Bellevue, küll justkui kõrgintellektuaalid ja oma ala väidetavad spetsialistid – kelle mõttelisteks prototüüpideks on Freud, Trotski ja de Beauvoir –, kuid teisalt on käitumuslikus või väljenduslikus plaanis neid kujutatud infantiilsete toladena, täielike napakatena, kes kohati kipuvad sarnanema lausa Tipi ja Täpi-ga mingis erakordselt tottras lastetükis: „„Vaat kui lahke Mõmmsen!” rõõmustas Pilla-Palla nagu laps ning asetas pihu kookoni marlist niudevöole. „Mina õnnistan sind, oo rändaja mullamutt! Soovin sulle pikki käike ja priskeid usse Hadese urgudes! Saagu sinna Oidipuse muuseum! Ziggi ja Liggi – ütelve teie ka oma soovid!”” (lk 117).

„Kohe kui kerkivad üles kehamured, on karta koomika sisseimbumist”,¹² on väitnud Bergson ja üks paku Merilai noid koomilisi kehamuresid – või laiemalt: *v a i m u* madaldavat kehalisust kui sellist – samuti ette ja taha, toon vaid paar suhteliselt leebet näidet lausetest, mis tegelasi kuidagi tobedatena paista lasevad: „Bellevue oimles Almirena aaria ja roosiveinipudeli kaisus ning laskis pisarakestel oma rindadele tilksuda” (lk 285); „Kõneleja matsutas mõtlikult mokki ja latsutas pikka keelt, just kui oleks ta ise veis” (lk 306); „Ohkega vajutas sopsus Siegfried ishiases istmikunärvi krüpti tugitooli pehmesse pardipessa” (lk 344).

¹² H. B e r g s o n, *Naer*: essee koomika tähendusest, lk 40.

Vaidan niisiis seda, et „Türann Oidipuses” on nii keelelisel kui ka kujutuslikul (nii tähistaja kui ka tähistatava) tasandil olemas kõik see, mida Bergson koomika puhul otsis ja otsustavaks pidas: „vorm, mis tahab valitseda sisu üle” ja „keha, mis norib vaimu kallal, keha, mis muutub vaimust tähtsaks”.¹³ Ja lähtudes veel ühest Bergsoni tabavast vormelist – „me naerame alati, kui inimisik jätab meile endast mulje kui asjast”¹⁴ –, tuleks väita sedagi, et vaimu madaldava kehalisuse ülimaks kandjaks või kehastajaks romaanis ei ole keegi muu kui kogu uurimiskire põhjus ja keskpunkt, auväärt Oidipus ise. Funktsioneerides vaimsel tasandil küll erinevaid diskursusi kokku teppiva isandtähistajana, on ta asjastatud kujul vaid üks kahtlase identiteediga seenjas ollus, elusa ja eluta vahelises alas paiknev õövastav muumia, mida sümposioonil töödeldakse (elektriliselt, keemiliselt jne), kombatakse, näperdatakse ja lõpuks koguni loobitakse nagu mõnd kaltsunukku või pampu. Ja on ütlematagi selge, et Oidipuse materiaalsest jäänustest kallis toime pandud jämedakoelised manipulatsioonid peegeldavad madaldavalt ja naeruväärstavalt Oidipusest kui „nihkuvast” ja mitmetahulise vaimsest probleemist lähtuvaid kõrgintellektuaalseid (ajaloolisi, psühhoanalüütilisi, lingvistilisi jne) arutlusi. Miks see nii mõnusalt või vabastavalt mõjub, miks see naljakas on? Eks me hakka ju ikka mõnd asja lõpuks ärritunult jalaga taguma (näiteks lapsepõlves jalgratast), kui me ta parandamise eesmärgil (või lihtsalt uurimuslikust kirest) juppideks oleme lammutanud, aga tagasi kokku ei oska panna.

¹³ H. Bergson, Naer: essee koomika tähendusest, lk 42.

¹⁴ H. Bergson, Naer: essee koomika tähendusest, lk 43.

Nii on (varjatult) ka Merilai romaanis: masohhistlikud enesepiitsutused vaimupõllul ja frustreriv allajäämine isandale (Oidipusele kui isandtähistajale ja intellektuaalsete probleemide sümboliseerijale) leiavad vabastava lahenduse Oidipuse kui asja (kui teadmiste ja tõe türanniat sümboliseeriva „nuku”) sadistlikus füüsilises karistamises. Psühhoanalüütiliselt võttes on igatahes üsnagi tõenäoline, et naeruväärstades Oidipust ja kogu toda „intellektuaalide” kampa – nali nimelt „topeldab füüsilise naeruväärsuse ametialase naeruväärsusega”¹⁵ –, on poeet Merilai saanud mõnusalt ja karistamatult (sublimeerides, meile mängurina nalja tehes ja meid ühtlasi lollitades) välja elada nii mõnegi pikkade uuri-aastate jooksul kuhjunud intellektuaalse frustratsiooni ja ängistuse.

Romaani kirjutades on tal õnnestunud kõik kahtlused või läbikukkumised teel tõeni (antud juhul siis tõeni Oidipusest) muuta tragöödia asemel komöödiaks, kuivõrd komöödiates pühitsetakse ja nauditakse seda, mille eest tragöödiates piinatakse ja karistatakse – meie piiratust inimestena, mõtlejatena, tõe otsijatena.

Kokkuvõttes tulekski öelda, et säärase lõhestatuse väljajalamiseks (või läbimängimiseks) ei olekski Merilai saanud valida paremat objekti, kui seda on Oidipus: Oidipus paradigmaatilise mõistatajana ja traagilise tõeleidjana ning Oidipus paradigmaatilise „pimesiku” ja naeruväärse läbikukkujana... nagu me kõik.

JAANUS ADAMSON

¹⁵ H. Bergson, Naer: essee koomika tähendusest, lk 42.

KORRALIKULT ÜMBERKIRJUTATUD ELULUGU

Ülo Tonts. Ilmar Talve. Elu ja loomingu lugu. Eesti kirjanikke. Tartu: Imamaa, 2009. 288 lk.

Ilmar Talve elu ja looming võiks biograafi jaoks olla huvitav ja omapärane allikas. Talve elus oli nii sõda kui ka rahu, nii traagikat kui ka seikluslikkust, isiksuslikus plaanis oma eriala tippu jõudmiseks hädavajalikku töotahet ja visadust ennekõike, ilma milleta poleks teoks saanud mitme elutöö mahus panus kolme maa rahvateaduse ja eesti kirjandusse. Mahtu ja pühendumiseks kulunud aega silmas pidades jääb kirjandus siin isegi tagasihoidlikumale kohale, ehkki kirjanikutöö vähemalt mõttes ei pruugi seiskuda teaduse tegemise kõrval ja kultuuriloo uurimine pakub tuge kirjanduslikule loominguale. Viimane tuleb kõneks eelkõige Talve viimase romaani „Maapagu” (1988) puhul, millele paralleeli moodustavad artiklid nooreestlaste Euroopa avastusretkede kohta.

Talve rangelt võttes ainult neli puhtilukkirjanduslikku proosaraamatut on aga kõik nii eriilmelised, et vaatenurki neile saab varieerida ja seda tulebki teha. Omaeluloolise – ja mõistkem seda jaankrossilikku sõna siin avaramalt, mitte ainult elust maha kirjutamise, vaid ka psühholoogilise, kogemusliku tausta mõttes – debüütraamatu „Ainult inimene” (1948) suurim väärtus on just selle elust otse raamatusse kirjutamise vahetus, proosakirjaniku jaoks enamasti nii vajaliku distantssi puudumine, ehk siis paradoksaalselt seesama asjaolu, mille tõttu kirjanikule enesele tundus aastakümneid hiljem, et tegemist ei ole küllaldaselt küpse teosega. Raamat ilmus ajal, mil rootsikeelsete tõlgete kaudu said ärksatele ja väljapoole avatud vaimuga eesti pagulastele tuttavaks prantsuse eksistentsialistid, kelle mõju romaani „Maja lumes”

(1952) kirjutamisel Talve ka ise eitanud ei ole. Ehkki sõna *mõju* pannuks Talve ise jutumärkidesse, sest aeg ja olukorrad iseenesest tingisid sarnaseid hoiakuid ja maailmavaatelist lähedust, ajakajaline filosoofiline seeme lihtsalt langes noorema põlve pagulasharitlaste vaimuelus viljakale pinnasele. Talve järgmine raamat „Juhansonid” (1959), millest on ilmunud ka kaks soomekeelset trükki, üllatab ent koomilises kategoorias, tõendades Talve huumorimeelt ja tunnistades vajadust ületada kodumaakaotusest ja sõjapainetest tekkinud traumasid. Pikka aega mõttes kantud kultuurilooline epopöa nooreestlaste põlvkonnast „Maapagu” kõneleb aga samahästi ka Talve enese põlvkonnast – just tollesama juba mainitud pagulaskogemuse läbitunnetamise ja mõtestamise kaudu, romaan, mis valmis ja ilmus äärmiselt õigeaegselt ühe suure maapao kirjandusliku kokkuvõttena. Ent samahästi olles ka kokkuvõtte Talve oma loomingu, millele järgnevad küll veel suur „Eesti kultuurilugu” (2004) ja mahult mitte sugugi väiksem kolmeköiteline autobiograafia (1997–1999). Need on ju tegelikult üksteist täiendavad paralleelteosed, üks Eesti ja teine autori omaenese elust, mille ajaline murdepunktki langeb kokku, markeerides üldise kultuuriloo üleminekut isiklikuks elulooks. Teadlase meetodilist ja täpset tööd tunneb autobiograafias, kirjaniku sulg on toetanud produktiivset teadustööd.

Raamat Ilmar Talvest on Ülo Tontsu viies kirjanikumonograafia, jätkates „Valev Uibopuust” (2004) ja „Pedro Krustenist” (2007) tuttavat healoomulist stiili. Esiplaanil on raamatus kirjanik Talve, ent ka teadlase töö põhifaktid on paigas. Raamatut lõpetav kümneleheküljeline portree Talvest kui teadlasest on lisatud Ants Viireselt, ehkki kirjaniku-teadlase teineteist täiendav

tasakaal kerkib raamatus esile enesest-mõistetava sagedusega. Eluloolised faktid on esitatud usaldusväärselt, tasakaal elu ja loomingu vahel tundub Tontsu käsitluses loomulik, niisama loomulik näib Talve tegevuse vaatlemine kahe teineteist psühholoogiliselt täiendava rolli – teadasaaja ja fantaasiamänguri – koostoimes. Olulisem osa teoste ilmumisjärgsest retseptioonist on läbi töötatud ja leiab ka tsiteerimist. Konteksti, tausta, Talve ja tema loomingu suhestamist eriti Rootsi perioodil pagulaseestlaste rahvuspoliitiliste koosluste (vabariiklaste, radikaaldemokraatide) ja muu pagulaskirjandusega oodanuks küll rohkem. Elulooeikade ja kirjandusloolise taustmaterjali vahel liigub Tonts üsna põiklevalt, esitades enesele küsimusi, mõnikord küll vastates, kuid enamasti kõhklevalt. See on aga pigem autorile omase stiili kui aine tundmise küsimus.

Raamatu saatesõnas märgib Tonts, et „mööduka mahuga kirjanikumonoograafia on eaka kirjutaja jaoks jõukohane ülesanne. Kui püsida oma varasemate huvide ringis, ei ole vaja tundmatuse kohas vette hüpata ega tühjalt kohalt alustada” (lk 8). Sellega on põhjust nõustuda. Iseäranis kui aine tundmisel on hindamatuks abiks Talve autobiograafia, millele kui esmaallikale toetumist Tonts ei salgagi. See paistab ka silma viidetest ja märkustest, mille hulgas domineerib Talve enese kirjapandu, olgu siis tegemist teoste, esseede või erakirjadega. Niisiis püsib autor truult oma „objekti” kindlas ja turvalises läheduses, mis Talve autobiograafiat lugemisele kahtlemata igavavõitu, ent küllap antud juhul ka möödapääsmatult enesestmõistetav ja annab ju samuti võimalusi juurde- ja edasimõtlemiseks.

Samal ajal on olemas ka teine võimalik, siinkirjutaja jaoks isegi ahvatlevam lähenemisviis: võtta olemasolev ja küllap enam-vähem samale lugejaskonnale juba tuttav Talve autobiograafia ja

tema muud enesekohased tunnistused vaikimisi teadmiseks ja püüda läbida sama rada teistele, vähem tuntud allikatele toetudes. Esimese hooga meenuvad võimalikku tuge pakkuvaina näiteks Talve ülikoolitoimik ja EYS Veljesto arhiiv Eesti Ajalooarhiivis, aga ka mõned põnevad ja mitmest vaatepunktist (Paul Ariste päevik!) kirjeldatud episoodid Ingerimaa-matkalt. Töö kujunenuks muidugi materjalimahukamaks ja nõudlikumaks, tulemus ei pruugiks kokkuvõttes olla küll erinev praegusest, kuid see oleks kahtlemata uudsem ja värskem ja tööprotsessi olnuks muud kui mugavuslipu all teada-tuntud radadel seilamine. Lisaks ei leia me raamatust näiteks käsitlust Talvest kui huvitavast ja viljakast vestekirjanikust, „Krati kriipsude” autorist. Kirjanduslik mäng ei olnud Talvele võõras – koos heade kolleegidega teoks saanud „Martin Musta saladus” (1954) tunnistab seda. Ja mis kahju käestlastud võimalusest arutleda raamatus küll esiletoodud teadasaaja ja fantaasiamänguri tasakaalustatud suhtest Tuglase preemia vääriliseks arvatud novelli „Eraõpetlane Abraham Hintsu” (1992) põhjal! Talve ilukirjandusliku loomingu mahulist nappust silmas pidades väärinuks novell koos selle arhiivis säilinud käsikirjalise ümbrusega küll rohkem vaatlust kui lehekülgedel 231–232 paar põgusat löiku. Ka Talve esseistika kultuurilooline tähendus on kaugelt suurem, kui see raamatus käsitlemist leiab, olgu siis tegemist pagulaskogemuse mõtestamisega („Halli horisondi ees”) või nooreestlaste rännuteede jälgimisega, mis peale omaette väärtuse on ka „Maapao” kirjutamisele vältimatuks eeltööks. Kõrvalepõikena: ei oska eriti jagada Peeter Helme imestust selle üle, et Talve nooreestlaste rännakute kaardistamisel tugineb vanades ajalehtedes avaldatud sõiduplaanidele.¹ Millele siis

¹ P. Helme, Ilmar Talve isiklik ja üldine Eesti. – Keel ja Kirjandus 2009, nr 1, lk 67.

veel!? Pigem kõneleb see kultuuripädevusest ja pühendunud süvenemisest oma uurimisobjektidesse, tänapäevane ületeoretiseerimine ei hüvita kuidagi selliste võimete kadu.

Olgu siin ära õiendatud üks väike leheküljele 44 sattunud näpuviga. 1939–1945 Gotenhafeni nime kandnud linn (poola *Gdynia*, kašuubi *Gdiniô*, saksa *Gdingen*, vene *Гдыня*) ei ole seesama mis Danzig (poola *Gdańsk*, kašuubi *Gduńsk*, ladina *Gedania*, vene *Гданьск*).

Aga eespool visandatud kirjutamisviis ei ole antud juhul olnud autori ees-

märgiks ja arvustada tehtut tundub seetõttu mõnevõrra tarbetu moraliseerimine. Pealegi on Ülo Tonts ise võimalikud etteheited pareerinud juba saatesõnas. Sealsamas tsiteerib Tonts ka Talve romaanitegelase Voldemar Juhansonu sõnu: „kui inimene on raamatu kirjutanud, ei vabanda teda enam miski.”

Ega vist peagi. Tegemist on ju täitsa korralikult ümberkirjutatud Ilmar Talve elulooga.

JANIKA KRONBERG

KIHELKONDADE KAART: KENA, KASULIK JA KÜSIMÄRKIDEGA

Eesti kihelkonnad. Kihelkondade kaart. Parishes of Estonia. Toimetaja Leida Lepik. [Tartu:] AS Regio, 2009. 100 x 69 cm.

Vanade aegade, vanade nimede ja muude vanade asjade uurijail ja muidu huvi tundjail on ikka olnud vaja vaadata, kust vanasti siis õige tähtsate kihelkondade piirid õieti läksid. Või millise kihelkonnakiriku perekirjadest hakata otsima oma juuri, neidsamu, mille põlumuld oli näiteks kuskil vanavanaisa Uus-Perakülas asunud Metsa talus. Murrete ja murrakute uuesti au sisse minek pole ammugi ka ainult filoloogide asi. Tänuväärt teavet annab kihelkonnapiiridega kaart Eesti asustusloole ja liikumisteede ajaloolise evolutsiooni uurijaile.

Paraku polnud minu teada vähemalt viimasel seitsmekümnel aastal trükitud ühtki kaarti, kust Eesti kihelkondade piire näha saaks. Mõnes rahvaluulet või murdeid ja murrakuid käsitlevas raamatus leidub pisitilluke skeemike, kuhu nimedki hästi ära ei mahu; „Eesti rahvalaulude” neljas köites (1969–

1974) ja „Eesti vanasõnade” kuues raamatus (1980–1986) pole sedagi. Pole ei ENE-s ega EE-s, ENE kaardiköites (1989) ega „Suures maailma atlasest” (2005), leheküljesuurust skeemi olen tähele pannud vaid ENE väljaandes „Nõukogude Eesti” (Tallinn: Valgus, 1975, lk 60), võib-olla on seda küll korratud mujalgi. Kui Vene ajal ehk hoiduti kihelkondade kui kirikuga seotud üksuste mainimisest, siis hiljem kadus seegi ettekääne. Üsna hiljuti tuli üks üldisemat ülevaadet andev, ilusasti värviline netiskeem, mis arvutis tuleb küll enne vaatamist õigetpidi pöörata (vt http://www.eki.ee/knn/knpr28_11.jpg). Päris täpne kaart sai kättesaadavaks halduspiiride kaardiserveri abil (vt <http://www.eha.ee/kupits>). Kuni 1917. aastani olnud kihelkonnapiirid on sellele Ajalooarhiivi 2004. aasta andmeil peale kantud just nii täpselt, kui seda olemasolev vana kaardimaterjal üldse võimaldas.

Nüüd on see nii vajalik trükitud kaart niisiis ilmunud. Suur, selgete piiridega ja hästi märgatavate kihelkonnanimedega. Paljude kohanimedega ja

teedega. Lisaks on kaardi tagaküljel täielik nimeindeks ning lühiinfo iga kihelkonna ajaloo ja murdekuuluvuse kohta, isegi viited olulisemale kirjandusele. Suure hulga asjatundjate koostöös tehtud, Leida Lepiku üldtoimetatud ja tuntud kaardikirjastaja AS Regio väljaantuna. Au ja kiitus tegijatele!

Kaardil leidub isegi sellist kummalist teavet, mida mujalt naljalt saada ei ole: märgitud on teeäärsete, kihelkonnanimedega siltide asukohad. Vaja on seda läinud küll vist ainult siltide varda otsas maasse lööjatel. Huvitav ikkagi teada, et Emmaste poolt Käina kihelkonda minnes on tähis oma neli kilomeetrit enne piiri, mõnes teises paigas kilomeetri kaugusel, raud- ja veeteedel aga puudub.

Kellele see kaart määratud on? Eelkõige vist ikka vanade asjade vastu huvi tundjatele. Nendel on aga põhjust pisut nurisedagi. Mida öieti tähendab kaardi juures toodud mäрге, et sellel on „20. saj alguse kihelkonnad“? Paluks natuke täpsemalt! Alles mõningane uurimistöö tagaküljeteksti kallal näitab, et see algus pidi olema pärast 1911. ja enne 1920. aastat. Kasulik oleks näha, kus olid tolle perioodi algul kubermangude ja maakondade ehk kreiside piirid. Kujutatud on hoopiski Eesti–Läti piir, nagu see vist alles 1923. aasta lõpus päriselt paika pandi. Kui selle asemel oleks kaardil näiteks kunagise Pernau ja Wolmari kreisi piirjoon, siis saaksime ka teada, kust läksid mulluse sajandi päris alguses Saarde või Halliste kihelkonna lõunapiir. Näidata tulnuks ka Salatsi, Ruhja ja Luke kihelkonna kogu ulatust – nüüd on kaardil ainult nende praeguses Eestis asunud osa.

Praegu tekib paraku terve hulk küsimusi. Kas nende kolme kihelkonna eestlased käisid kaugel läti koguduste kirikutes läti keeles jumalasõna kuulamas? Millal laienes Salatsi kihelkond praeguse Eesti alale, kus halduspiiride

kaardiserveri (<http://www.eha.ee/kupits>) andmeil 1917. aastani veel Häädemeeste kihelkond oli? Kui kihelkondadevahelised piirid olid halduspiiride kaardiserveri kaardi järgi otsustades selgejoonelised, miks on need trükitud kaardil kõikjal nii umbes kilomeetri laiused ja kohati mujale nihkunud? Kas need olid kuskil ametlikul moel (kas konsistooriumides või siis kogudustevaheliste lepetega) kirja pandud, tavaõiguslikult kujundatud või hoopis lödvad? Kas sündid-abiellud-surmad pandi kihelkonna kirikukirjadesse ka siis, kui inimene hoopis teises kreisis elas (nagu see oli näiteks Saarde kihelkonna Kolbergi küla taludes, mis kuulusid Ruhja Idweni mõisa alla)? Kas mõnel pool käisid inimesed abikirikutes, millest ühtki pole kaardile jõudnud? Vähemalt mõnele neist küsimustest saanuks vastata ka kaardi juurde pisut rohkem teksti lisades. Tõsi küll, üht-teist üldisemat saab kihelkonnanduse kohta teada internetist Eesti mõisaportaalist (<http://www.mois.ee/kihel/kihel.shtml>).

Paar kriipsukest puudub ka Eesti põhjapiiri ligiduses. Selle tõttu pole selge, mis kihelkondadesse kuulusid Sala, Uhtju, ka Vaindloo, Naissaare ja Pakri saarte elanikud. Või olid Pakri rootslased hoopis isemoodi kirikukirjas?

Küsitavaks jääb kasutatud kummaline kaardimõõt 1:410 000. Vaatasin oma vanaisa talu samast, 1911. aastast pärit plaani – see oli mõõtkavas 61 ja 19/21 sülde ühes inglise tollis. Otsustav võis mõlema kaardi või plaani tegemisel-trükkimisel olla kasutatava paberilehe etteantud suurus. Tolle vana aja parimad Eestit kujutavad nn verstased kaardid olid mõõdus 1:42 000, üks verst ühes tollis. Meetri laiusele kihelkondade kaardile oleks just ära mahtunud Eesti kümneverstane kaart (1:420 000). Sinna oleks siis saanud mahutada ka mõningad ülal nurisemisi märgitud puudujärgid.

Praegune igati kena kaart on niisugusel paberil ja nii palju kordi kokku volditud, et murdenurgad juba käesoleva poolnurina kirjutamise ajal mulgesteks käriseks hakkasid. Eks lootkem siis, et tuleb ka uus trükk ja siin viidatud täiendavaid jooni saab ka lisada. Võib-olla mahuvad sinna tollased või isegi praegused vallapiirid, et võrrelda erinevaid regionaalpoliitilisi lahendusi, vanasti ja praegusajal. Ajakirjanduses on korduvalt räägitud sellest, et valla maksimaalseks suuruseks võiks olla endise kihelkonna oma. Kui kaarti

trükkides ka selle ihalejatele mõeldi, siis on see paraku üks tühi kõminmõtlemine olnud. Praegune valdade arv ei tulene Eesti mõistliku suurusega pindalaühikuteks jagunemise ajaloo uurimisest. Pigem ikka vajadusest parteiliselt õigesti hääletavate vallaesindajate järele presidendi valimisel, vallajuhtide ja -ametnike palgaoludest ja sellest, mitmes omavalitsusüksuses suudab/ei suuda KaPo võimalikul korruptsiooni-ohul silma peal hoida.

ERAST PARMASTO